

АНОТАЦІЯ

Дмитрів Ольга Ігорівна. Наративізація концепту «подолання минулого» у романі Бернгарда Шлінка «Читець». Дипломна робота другого (магістерського) рівня вищої освіти. На правах рукопису. Спеціальність 035 Філологія. Спеціалізація 035.043 Германські мови та літератури (переклад включно), перша – німецька. Івано-Франківськ, 2025.

Магістерська робота присвячена дослідженню процесів наративного осмислення концепту «подолання минулого» у романі Бернгарда Шлінка «Читець» у контексті сучасної німецької культури пам'яті. У центрі уваги перебувають теоретико-методологічні підходи до репрезентації воєнної травми, механізми формування індивідуальної та колективної пам'яті, а також особливості літературного дискурсу, що виникає після літератури Повороту. Аналіз охоплює ключові тенденції німецької літератури другої половини ХХ – початку ХХІ століття, пов'язані з переосмисленням історичного досвіду, феноменами пам'ятання і забуття, культурною роботою з темами провини, відповідальності та тоталітарного минулого. Роман «Читець» розглядається як художній матеріал, що демонструє специфіку індивідуальних способів опрацювання травматичних переживань, моделювання морально-етичних дилем та взаємодії особистої пам'яті з історичним контекстом. Особливу увагу приділено тому, як наративні стратегії формують текстову модель „Vergangenheitsbewältigung“, та яким чином ця модель відображає ширші культурні процеси, пов'язані з переосмисленням минулого у німецькому суспільстві. Отримані результати можуть бути використані у в навчальних курсах з германістики, літературознавства та культурології, а також у міждисциплінарних дослідженнях історичної пам'яті та наративних стратегій репрезентації минулого.

Ключові слова: пам'ять, наративізація, воєнна травма, німецька література «Повороту», Vergangenheitsbewältigung, колективна пам'ять, морально-етичний дискурс.

ZUSAMMENFASSUNG

Die vorliegende Masterarbeit widmet sich der Untersuchung von Prozessen der narrativen Auseinandersetzung mit dem Konzept „Vergangenheitsbewältigung“ im Roman „Der Vorleser“ von Bernhard Schlink im Kontext der zeitgenössischen deutschen Erinnerungskultur. Im Mittelpunkt stehen theoretisch-methodologische Ansätze zur Darstellung von Kriegstraumata, Mechanismen der Bildung individueller und kollektiver Erinnerung sowie Besonderheiten des literarischen Diskurses, der nach der Literatur der Wende entsteht. Die Analyse umfasst die wichtigsten Tendenzen der deutschen Literatur der zweiten Hälfte des 20. und des Beginns des 21. Jahrhunderts, die mit der Neubewertung der historischen Erfahrung, den Phänomenen des Erinnerns und Vergessens, der kulturellen Auseinandersetzung mit den Themen Schuld, Verantwortung und totalitäre Vergangenheit verbunden sind. Der Roman „Der Vorleser“ wird als künstlerisches Material betrachtet, das die Besonderheiten individueller Wege zur Verarbeitung traumatischer Erfahrungen, die Modellierung moralisch-ethischer Dilemmata und die Wechselwirkung zwischen persönlicher Erinnerung und historischem Kontext aufzeigt. Besonderes Augenmerk wird darauf gelegt, wie narrative Strategien das Textmodell der „Vergangenheitsbewältigung“ prägen und wie dieses Modell breitere kulturelle Prozesse im Zusammenhang mit der Aufarbeitung der Vergangenheit in der deutschen Gesellschaft widerspiegelt. Die Forschungsergebnisse können in Lehrveranstaltungen der Germanistik, Literaturwissenschaft und Kulturwissenschaft sowie in interdisziplinären Forschungen zur historischen Erinnerung und zu narrativen Strategien der Darstellung der Vergangenheit verwendet werden.

Schlüsselwörter: Erinnerung, Narrativisierung, Kriegstrauma, deutsche Literatur der „Wende“, Vergangenheitsbewältigung, kollektive Erinnerung, moralisch-ethischer Diskurs.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ХУДОЖНІЙ ФЕНОМЕН ПАМ'ЯТІ В СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ.....	10
1.1. Теоретико-методологічні проєкції наративізації воєнної травми.....	10
1.2. Основні тенденції розвитку німецької літератури «Повороту».....	21
1.3. Дискурси пам'ятання / забуття у творах німецьких письменників 1990-2000-х рр.....	28
Висновки до першого розділу.....	34
РОЗДІЛ 2. «ПОДОЛАННЯ МИНУЛОГО» ЯК СПОСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМІВ ПОСТТОТАЛІТАНОЇ ПАМ'ЯТІ НІМЦІВ.....	36
2.1. Концепт «Vergangenheitsbewältigung» як відображення особливостей німецької літератури «Повороту».....	36
2.2. Наративізація колективної та персональної пам'яті у творчості Бернгарда Шлінка.....	42
Висновки до другого розділу.....	50
РОЗДІЛ 3. ДИЛЕМИ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОГО ВИБОРУ В РОМАНІ БЕРНГАРДА ШЛІНКА «ЧИТЕЦЬ».....	51
3.1. Травма як структурний та психологічний феномен: вплив на індивідуальну свідомість і соціальні взаємодії.....	51
3.2. Злочин і покарання як прояви моральної кризи та етичного вибору персонажів.....	67
3.3. Пам'ять і забуття у післявоєнному морально-етичному дискурсі.....	79
Висновки до третього розділу.....	91
Висновки.....	93
Список використаних джерел.....	95

ВСТУП

У другій половині ХХ – на початку ХХІ століття наративні моделі осмислення досвіду історичних травм стають предметом системних міждисциплінарних дискусій. У цьому контексті література постає важливим простором фіксації та переосмислення пам'яттєвих практик. Особливу дослідницьку цінність має німецька література ХХ-ХХІ століть, оскільки вона окреслює низку проблем, пов'язаних з осмисленням травматичного минулого: аналіз воєнних травм і психологічних наслідків конфліктів; пошук шляхів подолання почуття колективної провини; формування міжпоколіннєвого діалогу; збереження та передача історичної пам'яті наступним поколінням для забезпечення соціальної та культурної стабільності. Літературні твори дозволяють відображати соціальні та психологічні наслідки травматичного досвіду, сприяють його критичному осмисленню та інтеграції у культурну пам'ять суспільства.

Німецька література другої половини ХХ століття активно працює з темою *Vergangenheitsbewältigung* («подолання минулого»), пропонує різні наративні моделі осмислення історичних травм. Особливий інтерес прикутий до художніх текстів, у яких наративізація цього процесу поєднує осмислення історичного, психологічного та етичного аспектів. Дослідження цього феномена дозволяє не лише глибше проаналізувати літературні механізми репрезентації пам'яті, а й простежити, як література формує суспільний дискурс навколо минулого та процес його переосмислення.

Роман Бернгарда Шлінка «Читець» (1995) є знаковим твором, що художньо осмислює процес «подолання минулого» у німецькому суспільстві. Автор поєднує інтимну історію двох героїв із ширшим національним досвідом колективної травми, демонструючи, як індивідуальна пам'ять стає частиною історичної.

Дослідженню художнього феномену пам'яті у сучасній німецькій літературі присвячені наукові праці таких дослідників, як А. Ассман, М. Маркович, М. Врон, О. Чертенко, Ж. Нерф. Тематиці травми у романі Бернгарда

Шлінка «Читець» присвячені праці В. Марцішенко, U. Mahlendorf, M. Slabber. Злочин та покарання як прояви моральної кризи та етичного вибору персонажів розглядають Е. Tetruashvily, М. Betzler, R. Minde, J. Bock, тоді як S. Sanna та N. M. Hernández, акцентують на проблематиці пам'яті та забуття у післявоєнному моральному дискурсі. Однак комплексний аналіз саме наративних стратегій художнього подолання минулого залишається відкритим і потребує подальших досліджень.

Актуальність дослідження зумовлена зростанням інтересу сучасних гуманітарних студій до проблеми репрезентації колективного та індивідуального травматичного минулого, а також до механізмів його інтерпретації в культурі. Попри значну кількість досліджень, присвячених проблематиці історичної пам'яті в романі, наукова увага здебільшого зосереджена на аналізі теми провини, тоталітарного досвіду, міжпоколіннєвого діалогу та морально-етичних конфліктів. Натомість менш вивченою залишається проблема того, яким саме чином формується наратив про минуле, які художні стратегії та наративні прийоми використовує автор для репрезентації травматичного досвіду, а також як ці механізми впливають на читача. Не до кінця розкритою є й специфіка індивідуальної пам'яті оповідача як основної лінзи, через яку «переписується» минуле. Адже проблема осмислення минулого є актуальною не лише для Німеччини, а й для інших країн, що переживають травматичні історичні події. Зокрема, вона резонує з українським досвідом, адже сучасна війна актуалізує питання пам'яті, відповідальності та способів фіксації травматичного досвіду на культурному рівні.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі наративних стратегій репрезентації концепту «подолання минулого» у романі Бернгарда Шлінка «Читець», зокрема через вивчення способів художнього осмислення воєнних травм, історичної пам'яті, колективної та індивідуальної провини, а також механізмів рефлексії над травматичним досвідом.

Мета дослідження конкретизується у наступних **завданнях**:

1. Дослідити теоретико-методологічні проєкції наративізації воєнної травми;
2. проаналізувати основні тенденції розвитку німецької літератури «Повороту»;

3. розглянути дискурси пам'ятання / забуття у творах німецьких письменників 1990-2000-х років;
4. визначити та науково обґрунтувати концепт „Vergangenheitsbewältigung“ як відображення особливостей німецької літератури «Повороту»;
5. опрацювати процес наративізації колективної та персональної пам'яті у творчості Бернгарда Шлінка;
6. розглянути травму як структурний та психологічний феномен: її вплив на індивідуальну свідомість та соціальні взаємодії;
7. дослідити злочин та покарання як прояви моральної кризи та етичного вибору персонажів;
8. окреслити проблематику пам'яті і забуття у післявоєнному моральному дискурсі.

Об'єкт дослідження – роман Бернгарда Шлінка «Читець»

Предметом дослідження є процеси конструювання та наративізації концепту «подолання минулого» у романі Бернгарда Шлінка «Читець».

Під час роботи були застосовані такі **методи дослідження**: текстуальний аналіз для дослідження композиції та структури оповіді роману; герменевтичний аналіз для інтерпретації способів відображення воєнної травми у романі; компаративний метод для порівняння німецької літератури «Повороту» з літературними традиціями, що були сформовані після Першої та Другої світових воєн у контексті наративізації воєнної травми; психоаналітичний метод для вивчення внутрішнього психологічного світу персонажів, зокрема способів переживання воєнної травми, процесу усвідомлення колективної провини та механізмів внутрішнього конфлікту; метод контент-аналізу для дослідження наукових статей, теоретичних праць та сучасного німецького літературного дискурсу; культурно-історичний аналіз, який передбачає вивчення літературних особливостей творів у контексті історії та культури на зламі ХХ-ХХІ століть; метод компонентного аналізу, аби правильно виокремити основні тенденції розвитку сучасної німецької літератури, зокрема у період Повороту; метод синтезу, що дозволив обрати романи, які найкраще ілюструють досліджувану тему.

Теоретичне значення дослідження полягає в осмисленні теоретико-методологічних проєкцій наративізації воєнної травми у сучасній німецькій літературі, аналізі основних тенденції розвитку німецької літератури «Повороту», дослідженні дискурсів пам'ятання та забуття, а також специфіки пізнання тоталітарного минулого через призму концепту *Vergangenheitsbewältigung*. У дослідженні простежується зв'язок між історичною пам'яттю, морально-етичним вибором і формуванням наративу про відповідальність та провину.

Практичне значення роботи полягає у можливості застосування отриманих результатів у подальших літературознавчих, культурологічних та міждисциплінарних дослідженнях, присвячених проблемам історичної пам'яті, травми та наративних практик їхнього осмислення.

Матеріали дослідження можуть слугувати основою для розробки навчальних курсів і спецкурсів з історії німецької літератури ХХ–ХХІ століть, теорії наративу, пам'яттєвих студій, а також для поглибленого вивчення проблеми репрезентації травматичного досвіду в літературі. Отримані результати можуть бути використані у викладацькій практиці, зокрема під час підготовки лекцій, семінарських занять та методичних матеріалів.

З огляду на актуальність теми для сучасного українського контексту, дослідження також має потенціал для застосування у публічних дискусіях про культурну пам'ять, етичну відповідальність і моделі осмислення травматичних подій у суспільстві, що переживає війну. Розуміння наративних механізмів подолання минулого може сприяти формуванню продуктивних практик роботи з пам'яттю в освітніх, культурних та громадських проєктах.

Апробація роботи. Основні положення та результати дослідження були апробовані на низці наукових заходів різного рівня. Зокрема, окремі результати дослідження були подані на Всеукраїнському конкурсі наукових робіт здобувачів вищої освіти та молодих учених у формі наукової роботи та доповіді на тему «Художній феномен пам'яті в сучасній німецькій літературі» (Івано-Франківськ, 6 лютого 2025 р.).

Матеріали роботи були також презентовані на звітній науковій конференції студентів університету у вигляді доповіді «Феномен Vergangenheitsbewältigung у німецькій літературі “Повороту”» (Івано-Франківськ, 27 березня 2025 р.).

Також окремі результати дослідження представлено у доповіді «Проблема моральної відповідальності у романі Бернгарда Шлінка “Читець”» на X Всеукраїнській науковій конференції молодих учених «Сучасні дослідження з лінгвістики, літературознавства і міжкультурної комунікації» ELLIC-2025 (Івано-Франківськ, 9 жовтня 2025 р.), тези доповіді опубліковані у матеріалах конференції.

За результатами дослідження опубліковано наукову статтю «Дискурс провини у романі Бернгарда Шлінка “Читець”» у фаховому збірнику «Актуальні питання гуманітарних наук», 2025, випуск 89, том 1.

Структура роботи: магістерська робота складається із вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаної літератури, що налічує 60 джерел. У Розділі I окреслюються теоретико-методологічні засади наративізації воєнної травми та аналізуються ключові тенденції німецької літератури «Повороту» й дискурси пам'ятання/забуття. Розділ II присвячений концепту „Vergangenheitsbewältigung“ і особливостям його реалізації в німецькій посттоталітарній пам'яті, а також специфіці наративізації колективної та персональної пам'яті у творчості Бернгарда Шлінка. У Розділі III досліджуються морально-етичні дилеми роману «Читець», зокрема феномен травми, проблематика злочину й покарання та роль пам'яті й забуття в післявоєнному дискурсі. У загальних висновках підсумовано результати дослідження та окреслено основні положення роботи. Загальний обсяг роботи становить 101 с., з яких 78 с. основного матеріалу.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі здійснено комплексне дослідження наративних стратегій репрезентації травматичного минулого в романі Бернгарда Шлінка «Читець» та визначено особливості наративізації процесу *Vergangenheitsbewältigung* у контексті сучасної німецької літератури. Проведений аналіз дозволив сформулювати низку узагальнень і висновків.

Встановлено, що сучасні пам'яттєві студії та теорії травми (А. Ассман, Дж. Герф та ін.) створюють методологічний каркас, у межах якого художній текст розглядається не лише як відображення історичного досвіду, а як активний інструмент його переосмислення. У німецькій літературі другої половини ХХ – початку ХХІ століття формується цілісна система наративних моделей осмислення травматичного минулого, де концепт *Vergangenheitsbewältigung* стає ключовим для міжпоколіннього діалогу та подолання почуття колективної провини.

З'ясовано, що у романі «Читець» Бернгарда Шлінка наративізація травматичного досвіду вибудовується через тісне переплетення індивідуальної та колективної пам'яті. Автор виразно демонструє, як приватна історія може стати інтерпретаційною моделлю для ширшого суспільного досвіду. Оповідач Міхаель Берг постає центральною «лінзою», крізь яку переписується минуле, а його суб'єктивний погляд визначає спосіб репрезентації провини, сорому, мовчання та відповідальності.

Аналіз художніх і наративних стратегій Б. Шлінка засвідчив, що письменник використовує поєднання ретроспективної нарації, фрагментарності, діалогічності та емоційної дистанції. Такі прийоми не лише передають складність травматичного досвіду, а й створюють ефект моральної амбівалентності, що змушує читача займати активну інтерпретаційну позицію. Важливу роль відіграє мотив мовчання, який у романі набуває функції як захисту, так і способу приховування провини.

Виявлено, що концепт моральної відповідальності є одним із ключових у творі. Письменник проблематизує межу між особистою та колективною

провиною, ставить під сумнів автоматичне моральне судження та показує, як історична травма впливає на емоційно-етичний вибір людини. Через складний внутрішній світ оповідача автор демонструє, що подолання минулого – це не акт покарання, а процес усвідомлення, інтерпретації та відповідального співжиття з пам'яттю.

Дослідження засвідчило, що роман «Читець» функціонує як значущий елемент сучасного дискурсу історичної пам'яті. Він не лише відображає суспільні процеси осмислення травматичного минулого в Німеччині, а й формує нові етичні підходи до взаємодії з ним. Література, в інтерпретації Б. Шлінка, стає простором, де відбувається не стирання, а трансформація пам'яті, що сприяє її інтеграції в культурний досвід суспільства.

Важливим результатом роботи є висвітлення релевантності роману для сучасного українського контексту. Досвід подолання травматичних подій, пошук механізмів культурної фіксації пам'яті та формування відповідального ставлення до минулого є надзвичайно актуальними для суспільства, що переживає війну.

У підсумку варто зазначити, що проведене дослідження дозволило комплексно розкрити художні та наративні механізми репрезентації травматичного минулого в романі «Читець». Робота не лише уточнила роль індивідуальної пам'яті в конструюванні колективних моделей подолання минулого, а й окреслила широкі перспективи подальших досліджень, пов'язаних із функціонуванням травми, пам'яті та етики у сучасному літературному дискурсі. Загалом дослідження розширило розуміння того, як художня нарація може моделювати процес подолання минулого, поєднуючи історичний контекст із психологічною глибиною персонажів. Основні результати роботи можуть слугувати підґрунтям для подальших наукових досліджень у галузі літературознавства, наратології та культурної пам'яті.